

УДК.82.01.801.6

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-167-173

**КУБАТБЕК КЫЗЫ МЭЭРИМ**

Ж. Баласагын атындагы КУУ

**КУБАТБЕК КЫЗЫ МЭЭРИМ**

КНУ им. Ж. Баласагына

**KUBATBEK KYZY MEERIM**

KNU J. Balasagyn

## **Т.СЫДЫКБЕКОВДУН ФИЛОСОФИЯЛЫК ОЙЛОРУН ОКУТУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

**ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЛОСОФСКИХ МЫСЛЕЙ  
Т. СЫДЫКБЕКОВА**

**FEATURES OF TEACHING PHILOSOPHICAL THOUGHTS T. SYDYKBEKOVA**

**Аннотация:** Макалада кыргыз элинин улуу жазуучусу Т.Сыдыкбековдун чыгармаларындагы философиялык ойлордун окутулушу боюнча маселелер каралган. Т.Сыдыкбеков кыргыз тилинин тазалыгы, адабий тилдин нормасынын сакталышы сыяктуу орчундуу ойлорго карата өзүнүн кабатырланган көз караштарын билдирип, маселени чечүү жолдоруна чейин ачыктап берген макалалары да кездешет. Ошондой эле тилибиздеги чубалжыган сөйлөмдөрдүн жана көп сөздөрдүн маанилери чатыш, тншнннкснз болгон учурлары, улуттук тилибиздин өзгөчөлүгүн эске алынбастан сөйлөмдөр сөзмө-сөз которулуп эч жылдырылбастан өз-өз ордуна коюлгандыгы, эне тилибизде жазып, эне тилибизде сөйлөп жатабыз деп гезит-китептерибиздин нускасына мактанганыбыз менен элдик жандуу сөздөрдүн бир четтен унутуп баратканыбызды айтып кейийт.

**Аннотация:** В статье рассматривается преподавание философской мысли в произведениях великого кыргызского писателя Т.Сыдыкбекова. В статьях Т.Сыдыкбекова выражается его обеспокоенное мнение по таким важным вопросам, как чистота кыргызского языка и сохранение норм литературного языка, разъясняются пути решения проблемы. Также случаи, когда значения многих слов и предложений в нашем языке запутаны и неясны, предложения переводятся дословно без учета особенностей нашего национального языка и ставятся на свои места, не перемещая их, мы хвастаемся копии наших газет и книг, которые мы пишем на нашем родном языке и говорим на нашем родном языке Он с сожалением говорит, что мы забываем слова.

**Abstract:** The article discusses the teaching of philosophical thought in the works of the great Kyrgyz writer T. Sydykbekov. T. Sydykbekov's articles express his worried opinion on such important issues as the purity of the Kyrgyz language and the preservation of the norms of the literary language, and explain ways to solve the problem. Also, cases where the meanings of many words and sentences in our language are confused and unclear, sentences are translated verbatim without taking into account the peculiarities of our national language and put into place without moving them, we show off the copies of our newspapers and books that we write in our native language and speak our own language. He says with regret that we forget the words.

**Негизги сөздөр:** тил, адабий тил, философия, элдик, повесть, адабият, улут, роман, котормочу, дүйнө.

**Ключевые слова:** язык, литературный язык, философия, народ, повесть, литература, народ, роман, переводчик, мир.

**Keywords:** language, literary language, philosophy, people, story, literature, people, novel, translator, world.

Т.Сыдыкбеков кыргыз журтчулугуна улуу жазуучу, романчы, ойчул, философ, акын-котормочу катары белгилін. Айтылган көп кырдуу таланттарды аркалоо менен бирге кыргыз тилине, тарыхый мурастарына, улуттук каада-салттарына, адабиятына, маданиятына жана адам баласына карата өзүнүн философиялык ойлорун байма-бай билдирип келген. Дүйнөдө адамзатынын асылдыгы, жоопкерчилиги тууралуу айткандары окуган адамдын жан дүйнөсүнө бөлүк салбай койбойт: —Бул адам баласы эс тарткандан улам чоңойгон сайын акыл-эси жетилип, тажырыйбасы байып, эмгекте такшалып, анан колунан мурда келбей аткан иштер улам барган сайын жигердін иштелет эмеспи. Мына ушул мыйзам мекен жагынан алганда дал ошондой болуп арбып, артып күчөп олтурат. Адам канчалык эс тартып чоңойгон сайын ал мекендин көтөрөр жинин мойнуна көбүрөөк алат. Ал мекендин алдында өзүнүн аткараар милдетин зор экендигине жооптуулукту сезет. Бул жөнүндө да тээ эле байыртадан бери акылмандардын айтып келаткандары бар. Башканы коюп Новоинин бир сөзүн эркисден эске түшөт. Ал: «Адам баласы көз өткөнчө мекен инин күрөшүп, мекенди коргоп, мекен инин кызмат кылуусу керек», деген. Мына ушул сөздүн өзү бир топ суроого жооп болоор. Биз мекен деген сөздүн кеңири түшүнөбүз. Туулуп өскөн жер бул булактын башаты. Маселен, мөңгүдөн суу тамчылап чыкты да дагы, ал төрөдүн. Андан кийин булак агып отуруп өзөн сууга кошулду. Ал келип дарыяга куйду. Дарыя агып отуруп деңизге же океанга келип кошулду. Мына Мекен дегенди элестин айтканда, мына ушундай болот» - дейт алп жазуучу [6.2]. Өзүнүн турмушунан алынган бул цитатада ойчул адам канчалык узак жашаган сайын ошончолук акылы топтолуп, күнүрмөндүнүн менен эмгектене баштай тургандыгын, Мекенге болгон милдети артыла берээрин, көз карашы жетик боло баштаарынан айтат. Баланын акыл-эси тамчыдай болуп, турмуштун ар тараптуу жагдайларынан эленип өтүп, чалкыган океанга айланаарын салыштыруу аркылуу берген. Андан ары улай эле —Биздин улуу мекенибиз адам баласынын келечеги. Ал, келечекте зор, асыл максаттарга жетүүгө шарт түзүп турган уя. Ушул уяда жашап туруп жолдон адашып, өзүнүн максатын өтөй албай аксап калган кишилер да бар. Анда билим десе билим, ден-соолук десе ден-соолук жайында. Ал инин мекенибиз көп чыгым да жумшаган. Мына ушул сыяктуу адамдарга карата элдик жалпак сөз менен эскерттерим: «адамды тамак аксатат, атты туяк аксатат» дейт. Бул илгертеден келе жаткан сөз биздин алдыңкы максатка эң өзөктөш ко? Ушундай өз жолунан адашкандарды көргөндө катуу өкүнөсүн. Бул ачык айтканда мекендин өкүнүн. Биз улуу мекенибиз үчүн колдон келген иштерди арноого милдеттүнбүз. Өнүгүп өсө берсин! — деген оюн билдирген. Т.Сыдыкбеков акындык өнөрдүн дагы аркалап, кыргыз элине патриоттук, турмуштук жана сүйүнгөн ырларын дагы тартуулаган. Анын Мекен тууралуу ырына көңүл бөлсөк:  
Дарыя бөксөрөт, кайрадан толуп ташыйт.  
Өмүр бөксөөсүн урпак толтурат.  
Мекен көгөрө берсин. Урпак улана берсин!  
Мекенге таазим! [7.45].

Мында өмүрдүн уланышын келечектин тибөлүнктүнүгү экендиги айтылат.

Жазуучу өзүнүн журналисттерге берген маегинде, ырларында, кара сөз түрүндөгү чыгармаларында Мекенден артык эч нерсе болбостугун баса белгилеп келет. Кээде ага кыянатчылык кылган адамдар бар экендигин, кекиртектин айынан эл-жерге кол салып жаткандар бар экендигин кыйытып айтып өтөт. Мындай пикири аркылуу адабиятчы жаштарды Ата мекенин сүйүнгө, кадырлоого чакырган.

Адабиятчы айрыкча кыргыз тили маселесине абдан көп кайрылган, тилдин тарыхы, келечеги, учурдагы абалы тууралуу олуттуу философиялык ойлорун айтып келген. —Тилсиз өнөр – билим өркүндөшүн да болмок эмес. Адамдык адеп акылы, абийир сактоо, салт, расмий жакшылыкка жышааналаган ырым жөрөлгөлөр да болмок эмес. Бул кезде бизге жат сезилген диний ишенимдер өз кезинде бийик жана касиеттүү угулган сөз кичи менен кишини жакшылыкка баштады. Эгерде алгачкы акылман кемеңгердик менен ой жүгүртүп: өзүн да, башкаларды да сыйкырдуу күчкө сыйынтпаса, анда ал байыркы кишилерди тек супсак кеп-сөз менен адеп-акылакка көндүрө албайт болчу. Ушундай улуу күчтөрдүн тейлеген кишинин бирден бир күч куралы-тили!! – деп тилдин кудуреттүү күчүн тууралуу чечмелеп берет [2.34]. Адамдын акыл-эсинин, кадыр-баркынын, аң-сезиминин, жашоо-тиричилигинин бардыгынын башаты тил экендигин баса белгилейт. —Эне тилибизге оору болуп кирген - «тик», «тык», «дүктөрдүн» айтпаганда, сүйлөмдөр, эне тилибиздин эрежесине багынбагандыктан ушул чубалжыган сөз тизмектериндеги сүйлөмдө «эмнелер» менен «этияттуу түрдө мамиле кылуу менен айкалыштырууга тийиш» экендиги ой жорутмайынча көпчүлүк окуучуларга жете бербейт, жолдоштор! «Советтик кишинин идеялуулугу» деген баш макаланы да окуп көрөлүчү: —Эне тилибиздин туяндурмасын эске алып ушул чубалжыган узун нээндүү талдап көрсөк, өз ордун таппаган сөздөр, башка-башка айтылып бир маанини кайталаган сөздөр, так бир түшүнүктүн берген сөз кош мааниге өтүп кеткен учурлар бар. Азыр биздин коомго кесип өтө эле көп болуп бара жатат. Бир кезде кыргызда кесип саны отуз-кырктан ашчуу эмес. Бул күндөрдө анын тармагы жылдан жылга кеңейүүдө. Кече эле сен укпаган кесипке жыл өтпөй сенин уулуң же кызың ээ. Бул да коомубуздун ар бир мүчөсүнө түзүп жаткан оң шартынын натыйжасы. Мекен күнүн иштөө улуу сыймык, чоң кубат жана көңүл өстүрөөр жыргал-деп кыргыз тилиндеги атоо сөздөрүнө дагы сын пикирин айткан. Анда кыргыз тилиндеги башаламан сөздөрдүн курулушуна, неологизмдерди номинациялоодо бир катар кемчиликтер жолугаарын ачыктаган. Мисал катары «Калыптагы» деп айтканда, аяк кийимдери калыпка салынган экен, кирпич калыпка куюлган экен-деп түшүнүшүбүз мүмкүн. Андай болсо «социалисттик калыптагы кишинин» тагдырын калкыбыз кандайча түшүнүшөр экен?! – деген талдоосун алсак болот. Азыркы жашап турган тилдер турсун, байыркы заманда «өлүп калган» тилдерди кем басынтуу наадандык деп эсептелээрин айткан [3.23].

—Коркок-билиштик, көз карандылык, кошоматчылык, чала сабаттуулук, наадандык кана эне тилди кемсинтүүгө, аны барктабаска жол ачат! – деген жыйынтыктуу оюн билдирген. Элибиздин маданияты көтөрүлүп, илимий мекемелерибиз көбөйүп илимпоздорубуз өскөнүнө карабастан; басма сөз тармактары байып-гезиттерибиз, журналдарыбыз, китептерибиз көп-көп нускада чыгып жатканына карабастан; радио угузуулар, телевидение көрсөтүүлөр калайыкка жар салып: жетишкендиктерди, ийгиликтерди, бардык жаңылыктарды тынымсыз даңазалап тургандарына карабастан бул кезде эне тилибиздин баркы анча эмес экендигин окурмандарга айтып, кооптонот.

Айрыкча, кыргыз тилинин тазалыгы, адабий тилдин нормасынын сакталышы сыяктуу орчундуу ойлорго карата өзүнүн кабатырланган көз караштарын билдирип,

маселени чечнн жолдоруна чейин ачыктап берген макалалары да кездешет. Ошондой эле тилибиздеги чубалжыган снйлөмдөрднн жана көп сөздөрднн маанилери чатыш, тншнннкснз болгон учурлары, улуттук тилибиздин өзгөчөлнн эске алынбастан снйлөмдөр сөзмө-сөз которулуп эч жылдырылбастан өз-өз ордуна коюлгандыгы, эне тилибизде жазып, эне тилибизде снйлөп жатабыз деп гезит-китептерибиздин нускасына мактанганыбыз менен элдик жандуу сөздөрдн бир четтен унутуп баратканыбызды айтып бушайман болот. Мындай учурларды ал —Бул-зыяндуу көрнннш!!-деп атаган. —Тил-улуттук маданият. Улуттук байлык. Улуттук мурас! Ошону менен бирге ар бир элдин тили бнткнл адамзаттын маданий мурасына кошулат! Ар бир элдин эне тили, анын бардык жакшы касиеттери өз-өз ара эриш -аркак бааланганда гана, элдердин достугу чыналат!! - деген оптимисттик маанайдагы жыйынтыктуу ойлорун окурмандарга тартуулаган.

Жөнөкөй иш акылга анча уруна бербейт. Жөнөкөй – жөнөкөйлнн менен зор, өзнндн даңкташ нчнн кумарлансаң, өмнрнн кумарда ойнолот. Жаз, кнз ат нстнндө той тойлосон, кыш бою өтннснз каласың. Чөлдө алабата-кызгалдак. Ою тайыздын жнрншн серең, серең. Ичи тар итине да таш атат. Жекечилдик менен өзнмчнлднк барда киши муңдан арылбайт. Акылынды ойготпосон, ал жаш баладай уктай берет. Бирок бала тынч уйкуда дени сак. Акыл тынч уйкуда магдырак. Жер балдарынан кишинин айырмаланган касиети анын кишиче ой жнннртуп, сөз снйлөгөнднн. өнөрнн, маданиятын өннктнрө баштаган кезинен эле ал бардык кишилик касиетин өннктүрүүдө өз ара карым-катнашынын эн асыл жана баалуу куралы-тили болду. Жалпыбыз сабаттуу, билимднн болуп калган кездеги бул укмуш карама каршылыкты ачык айтып моюнга алалы: башкаларды кое туруп биз өз-өз балдарыбыз менен көгултур экранда беш-он мннөт калкка угуза эне тилибизде снйлөшө алабызбы?.. Бнлннгөн сөздөрдөн эптеп кураштырган нагыз тантык снйлөмдөрдн кыйнала-кыстала айтарыбызды алдын ала моюнга алалы. Эмесе, «жарды», «чачылган» деп айыпты байыркы тилибизге тнртө салуу, дале ачыгын айтышалы, бери болгондо өзнбнзднн камкоштугубуз, артыкбаш сактыгыбыз.

Башында баса белгилегендей, залкар адабиятчы баласынын табышмактуу, тнйшнктнн жашоосуна байланыштуу философиялык ойлорун айтуу менен окурмандарды улуунуурматтоого, өмнрдн баалоого чакырып келет. «Атаң алтымышка чыкканда алдап соолоп кучнн ал» деген илгертеден келе жаткан ылакап бар. Ал эми сени менен маек куруп жаткан киши быйыл туп-туура 73кө келип калды. Эми мындан ары канча жашайбыз ал жаратылыштын иши. Ошондуктан биздин көкнрөктө демибиз, ооздо сөзнбнз барда ыгын таап пайдаланып калуу силердин милдет. Пайдалангыла! Турмуш-дарыя. Өмнр-тамчы|| [1.343].

Тилекке каршы биз, кээде тек пенделик этип, бир беткей обдулабыз. Байыркы өмнрлөрдн нйрөннндө жалаңкабат калып, бизге өнөктөш болуп биздеги бугунку салмакты көтөрншкөн ал кнчтн көп учурда сезбейбиз. Сезнн мындай турсун, аны тангандар да бар. Албетте, бул бир беткейлик-жалпы элге өркнндөшнбнзгө (прогресске) чоң зыян. Биз тарыхты кеңири билип, анын жаман-жакшысын ажырата таанып, бнтннкн ишибизге өткөнднн жакшысын ажырата таанып, бнтннкн ишибизге өткөнднн жакшысын нлнн этип, жаманын кайталабас болсок биз караңгыда шам-чырактуу болор элек [4.67].

Маселен, менин мекеним, менин төрөлгөн айылым болсо, ал ошол жерден башталса, ошол жнрнп отуруп тамчыдан булакка айланган сыяктуу чоң мекенге келип куюлду. Ал улуу дарактын бир жашыл бутагы, же кенен төрднн жакшыныкый көркөм байчечекейи болуп турат. Эгерде биздин социалисттик мекен зор чынары болсо, ал

биздин төрөлнп келген жерибиз анын бир жашыл бутагы. Ошол аркылуу ал бийиктен бирин-бири көрктөп турат. Эгер бир киши канчалык ишмер болсо да мекен алдында иштер иши бир гана кишилик. Ал эми көптүн иши көп да. Элибизде: – «Көп тнктрсө көл болот» деген эң соонун макал бар. Көп мекен нчнн иштегенде мекен ого бетер гнлдөйт, кнч алат, ого бетер жогорулайт. Ошентип анын алдындагы максаттары ишке ашат. Ошол сыяктуу адам өскөн сайын, акыл эске толгон сайын ал мекен алдында адамдын жооптуулугу өтө кнчтнн болот. Ушуга байланыштуу дагы бир поэзиясына кайрылып көрөлн: Ажалыңды таштай тур теңир.

Кыйбаймын жашыл өмүрдн!

Журт кайгысын жеке көтөрөмнн!

Көгөргөн бетине кан жнктрдн. Оо, журт! Илкибей тыныгын, Жетейли, тигил,

Алтын булак Ата конушка! Кана жутсаң, Мөлтнр суусунан. Карада тирилесиң. Ат ойночтуу Ала-Белдер ээндир. Көк-Конуштарга нй тигесиң. Тай минип, кунан минип. Улан-кыз жарышып, Кнн мемиреп, Ата-эне кнлнп, Кайрадан өннгөснн журтум, Улуу мекен Ата-Конушунда![4.23]. Акындын бул ойлорунда алыста жнргөн адам өзнннн Мекенине келгенде кнчтнн болуп, кайраттанып, телегейи тегиз болуп калаары жеткире ачыкталган. Улутунун патриот инсаны катары Ата-Мекендин оор кайгысын өзн гана көтөргнсн келгенин билдирген.

Мен ушул жерден, тээ оор заманда, оор мезгилде кандайдыр бир журт башына чоң алаамат тншнп турган мезгилде мына өлнм жолунда араң келе жатат, деп нлднрөгөн карыянын айткан сөзнн эсиңе салдым. Ошол карыя мекенди көз алдына келтирип туруп тирилип кетпедиби. Ал: – Жнртгнлө, жөнөйлнн, мекенди сактайлы! Мекен бизге өмнр, жан азык. Биз мекенге кубатпыз – деген сөздн айтпадыбы? Ошондой эле мекен адамды асыратса, эне адам баласын төрөп мекен менен бирге адамзат балдарын асырап жатпайбы. Ошондуктан энеге болгон дагы бир сөздн окуп коеюн. Анткени, мекен менен эненин, мекен менен атанын, ата мекен менен эне мекенди бири-биринен ажыратып кароого мнмкнн эмес. Бардыгы бир бирдикте, бир тншнннктө. Алардын ар бири өзннчө касиет, өзннчө табылгыс мээрим: Энем кнбрөдн өзннчө:

– Оо, касиетнн Ысык-Көл !

Балдарыңды багар

бекенсиң? Коркконумдан

ыйлагым келди Көл кантип

багат эне? Мени? Энем

мени жетеледи жаңсап

Энебиз Көл, ал жарыктык

Калайыкты төрөгөн,

Жаныбарларын,

Канаттууларын, баардыгын

– Ырыска бөлөгөн.

Төр-төрлөрдө байчечекей

жайнап Козу-кулак, ышкын,

кымыздык, Жайытта

көбнрөгөн толкуп Бет-бетте

бнлднркөн быкып Ой

тоосунда ырыс төгнлгөн.

Муздактан жарыка темиген.

Алтын булак жутсам кубат.

Жуунсаң эм балам!

Эзелкиден –

ырыскың Бабадан

калган аманат!

Мына бул жерде бул сөздү айтуу менен мекенге жеке эле киши эмес, жеке эле жан-жаныбар эмес, көрсө толкун да, жел да, кнндн нуру да баардыгы эркелеп тургандай көрүнөт экен. Мейли сен кайда болбогун кнн жадырап тийип турган учурду эске тншнрнп көрөлн. Ошол учурда бнт аалам, кнн, бнт днннйө жер менен өзөктөшнп жерге асман, асманга жер бири-бирине жуурулушуп, бирин-бири эркелетип жаткандай көрннншкө кнбө болосуң. Мен бул жерден айтайын дегеним, мекендин ушул жыргалын, ушул кубатын, ушул касиетин сезбеген адам ал өзг мекенсиз адам. Мекендин ушул касиетин, ушул жыргалын эгер тили болсо канаттуу да айтаар эле. Эгер тил снйлөсө, мага ыракат, нур берип турат деп чөп дагы айтаар беле? Ошондуктан мекенге болгон сөз, мекенди баалоо, мекенди даңктоо ар бирибиздин зор милдетибиз! [2.67]. Ысык-Көлдн жанынан артык көргөн акын анын ыйыктыгын, улуулугун, адамды жаратып, ага ырыскы тартуулаарын айтып, таң калат, суктанат жана окурманды мекенди аздектөөгө чакырат. Адам баласынын өннншн, өркндөөсн нчнн эч бир мамлекетте мынчалык кеңири мнмкннчнлнк тнзнлгөн эмес. Мейли ал укук жагынан болобу, мейли ал маданият тармагындабы, кайсы жагынан болбосун биздин коомубуздун бөтөнчнлнн. Мына ушул улуу өлкөдө жашап, эмгек этип жатышкан ар бир адамдын, ар бир улуттун чоң жана эң жарык нйн биздин улуу мекен. Ал алардын ар бирине кубат – дем берген жашоо тиричилине эң шарттуу жарык уя. Мына бизде бала 7 ге чыкканда мектепке барат. Ар бир уул, кыз кесип ээси болушка толук акылуу. Биздеги идеал: бардыгы адам нчнн, алардын жашоосу, алардын келечеги нчнн. Эмесе ошол адамдын милдети эмнеде? Алардын милдети өзг жашап турган мекенин гнлдөтнн. Мен бул жерде көп жылдык тажрыйбама байланыштуу ар бир кичинекей кемчил жагыбызды да белгилеп кетнннн оң көрөөр элем. Биз айрым учурда кургак ураанга көбнрөөк жол беребиз. Чындыгында ошол кургак ураанга караганда жалпак сөз жнрөккө жылуу угулат. Жылуу сөзднн таасири дакнчтнн. Демек, мекенге ак кызмат өтөш нчнн баарынан мурда тилди барктоо, байытуу милдет [3.45].

#### **Колдонулган адабияттардын тизмеси:**

1. Сыдыкбеков Т. Табылга. Бишкек. Адабият. 1991. 688-б.

Сыдыкбеков Т. Тилибиз бөтөнчө эмес. Адабият. Бишкек. 1990. 34-б.

Сыдыкбеков Т. Тил биримдикке өбөлгө. Бишкек.

Сыдыкбеков Т. Бийикке баскыч көтөрөт. Бишкек. 1989. 23-б.

Сыдыкбеков Т. Тил өлбөйт, өннгөт. Бишкек. Адабият. 1990. 12-б.

Сыдыкбеков Т. Киши өзгн өзг тарбиялайт. Бишкек. Адабият. 1987. 2-бет

Сыдыкбеков Т. Ынсап жөннндө сөз. Бишкек. Адабият. 1999. 45-бет.